

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В
УГОРЩИНІ***

Депутати утворили комісію, яка повинна була контролювати безсторонність, незалежність засобів масової інформації. В комісію ввійшли представники всіх парламентських партій, громадських і професійних організацій [1].

Згідно із законом про місцеве самоуправління ліквідувалася система Рад як спадщина Угорської радянської республіки (УРР) 1919 р., запроваджувалася посада мера міста. Місцеві власті наділялися великими повноваженнями, підвищувалась їх відповідальність. На 8 регіональних уповноважених президента республіки покладался контроль за діяльністю органів місцевої влади. Реформа відбивала політичну волю правлячих кіл до фактичної “зміни режиму”, “зміни системи” [15].

Однак практично процес зміни системи започаткувала УСРП. УСП активно його продовжила. В період від Всеугорської партійної конференції УСРП (20 –22 травня 1988 р.) і до березнево-квітневих парламентських виборів 1990 р. ініціатором і практичним виконавцем назрілих перемін були соціалісти, “урядова” партія. Вони не тільки розпочали процес зміни моделі суспільного ладу, але й законодавчо забезпечили його незворотність. У ході реформ УСП добровільно відмовилася від монополії на владу, не протидіяла силам, які ставили собі за мету втілення в життя ідеалів революції 1956 р.

У складній і напруженій суспільній ситуації УСП проявила поміркованість, врівноваженість і толерантність у взаємовідносинах з політичною опозицією: зміна системи протікала мирно і без особливих ексцесів. Опозиція отримала можливість брати участь у вирішенні назрілих суспільних проблем. Реформи значною мірою стали продуктом узгоджень і домовленостей УСП і опозиційних партій. Вже 1989 р. унаслідок відкликання депутатів правлячої партії і довиборів, яким вона всемірно сприяла, парламент поповнився 10 депутатами від опозиційних УДФ і СВД. Ще серйозніших змін зазнала його політична палітра після рішень жовтневого 1989 р. з'їзду УСП – із монопартійного він остаточно став багатопартійним, у ньому тепер з надзвичайною гостротою проводились дебати і дискусії, внаслідок яких уряд соціалістів у ряді випадків було поставлено на грань відставки. Опозиція звинувачувала УСП і УСРП у

*Продовження, початок див. у вип. II, IV, V, VI

тому, що вони “не порвали з більшовицькою політикою” [13], підштовхуючи їх до рішучих дій і діалогу.

У 1989 р. УСП двічі ініціювала переговори в рамках Національного круглого столу, під час яких домовилася з так званим Опозиційним круглим столом (ОКС) про внесення змін у конституцію, фактично про багатопартійність, проведення весною 1990 р. вільних парламентських виборів без односторонніх переваг жодної із партій. У лютому 1990 р. з ініціативи УСП у парламенті відбулася чергова зустріч за “круглим столом” – “національний форум” партій, в якому взяли участь прем'єр-міністр республіки М.Немет, голова УСП Р.Ньєрш. Останній констатував необхідність в умовах складної економічної і політичної ситуації консолідації, компромісів, громадської врівноваженості [8].

Партія не виявила будь-яких намірів використати важелі державного управління і впливу, органи прокуратури, не розглядала можливості силового придушення опозиційних партій, розправи з ними. У свою чергу опозиція мислила виключно конституційними категоріями і не вдалася до насильницьких дій.

Надзвичайну поміркованість і навіть лояльність проявила УСП під час розв'язання опозицією доволі широкомасштабної кампанії з вилучення всього, що нагадувало про недавнє комуністичне минуле – знесення пам'ятників комуністичним ідолам, руйнування монументів, поставлених на пошану борців УРР 1919 р., перейменування вулиць, площ угорських міст тощо. Ця кампанія набула особливої гостроти напередодні всенародних парламентських виборів (березень – квітень) 1990 р. Вона зачіпала інтереси та ідеали різних суспільних сил і певною мірою загрожувала дестабілізацією політичного становища. УСП у своїх документах заявила, що опозиція атакує мирний перехід, підриває авторитет уряду [8]. Але не вдалася до протистояння, не задіяла органи влади, силові структури. Практично демонтаж символів комуністичного минулого відбувся за мовчазної згоди властей.

15 березня 1990 р. силами опозиційних партій з площі перед Чепельським комбінатом у Будапешті був демонтований пам'ятник Леніну.

Про демонтаж цього пам'ятника переговори між місцевою владою і представниками опозиційних партій велися з листопада 1989 р. Опозиційні партії неодноразово піднімали питання про те, щоб до національного свята країни – роковин революції 1848-1849 рр. – до 15 березня 1990 р. пам'ятника не було на площі перед Чепельським комбінатом.

СВД направив до районної ради листа, в якому висловлювалося попередження про те, що якщо рада до полудня 14 березня не демонтує пам'ятник, то це буде здійснено силами СВД. До цього “ультиматуму” приєдналися СМД і НПДГ.

Відповідно до своїх обіцянок опозиціонери за допомогою спеціалістів одного з будапештських підприємств демонтували пам'ятник. Знятий з постаменту, він був доставлений в музей історії Чепельського комбінату [11].

Однак таке цивілізоване прощання з минулим було скоріше виключенням із правила.

У Дебрецені над пам'ятником Леніну добре познущалися, потім розмалювали його антикомуністичними гаслами, підігнали кран і зсунули статую з п'єдесталу [9]. В Бекешчабе члени Союзу молодих демократів з притаманною для них агресивністю вимагали переплавити бронзову статую Леніна... в дзвін. Тут була влаштована ціла церемонія "похоронів комунізму". Під загрозою знесення опинилася скульптура Іштвана Кішша "Боєць республіки" в Будапешті. В столиці функціонери від опозиції намагалися закрити полотнищами пам'ятник Бела Куну, але були відтиснуті групою членів УСРП, представників інших лівих організацій. Не обійшлося без взаємних образ і бійки. Обурювалися, протестували мешканці Дебрецена, а разом з ними місцева рада. „Акт вандалізму!“ – заявили представники Вітчизняного народного фронту [9]. Дебреценське відділення УСРП поставило вимогу перед прокуратурою порушити справу проти „лінчевателів“ із УДФ і НПДГ. Керівництво ж їх місцевих відділень відмежувалося від цих акцій: не приймали відповідних рішень – ініціатива, мовляв, рядових. Рішучому осудові дії опозиції піддав голова УСРП Дьюла Тюрмер, який заявив: „Акції, які проводяться тепер з вилучення пам'ятників, не достойні партій, котрі проголошують себе демократичними“ [9].

Але зносилися пам'ятники не тільки Леніну, його ідейним послідовникам. З пам'яті народу старалися витравити все те, що нагадувало про розгром угорського фашизму в Другій світовій війні, визволення Угорщини і її столиці Будапешта Радянською Армією, перекреслити і викинути на смітник історії ратні подвиги тих угорців, які разом із радянськими воїнами громили ворога, встановлювали над здобутими твердинями національний прапор поряд з червоним.

На вимогу опозиційних партій перейменовувались вулиці, площі, проспекти, названі на честь радянських маршалів і генералів. Тільки в Будапешті були перейменовані площа маршала Малиновського, вулиця генерала Замерцева – він був першим і шанованим угорцями комендантом визволеної столиці, проспект Червоної Армії.

Десятки тисяч солдатів загинули, визволяючи Угорщину. І завжди оберігалися їх пам'ятники, прикрашалися квітами, доглядалися їх могили. Багато робилося для того, щоб все менше і менше було безіменних могил радянських солдатів. День визволення 4 квітня був проголошений національним святом. Саме в цей день 1945 р. одинокий набат пошкодже-

ного вибухом дзвона в селі Немешмедвеш повідомив, що Угорщина визволена [7].

У дні ювілеїв до підніжжя меморіалів захоронень радянських солдатів і могил тих угорських солдатів, які підтримували радянські частини, покладалися вінки і квіти. І завжди покладали вінки представники громадських організацій. У 1990 р. несли квіти на могили радянських воїнів переважно старі солдати, колишні бійці, які воювали на боці Радянської Армії, а також жителі багатьох міст і сіл [8]. Представники деяких партій заявили: “День визволення? Це була окупація Угорщини!”. Або: “А ми не просили Радянський Союз нас визволити!”. З 1990 р. день 4 квітня став звичайним робочим днем. Керівники Союзу молодих демократів назвали 4 квітня “найчорнішим днем в угорській історії” [7].

На околиці Секешфехервара стояла на п’єдесталі бойова машина, славнозвісний “Т-34”, яку називали “танк Гусева”. Екіпаж “Т-34” Василя Гусева разом з підрозділами піхоти першим увірвався в місто. Цей пам’ятник знесли. У селі Немешмедвеш, що біля австрійського кордону, “Т-34” символізував визволення Угорщини. Місцеві жителі рішуче заперестували проти знесення пам’ятника, бо для них – це історія, а не “чорний день”. “Т-34” залишився на п’єдесталі [7].

“Наша країна дійсно визволилася 4 квітня. В тому розумінні, що Радянська Армія поклала кінець фашистському тоталітарному режиму, – заявив член керівництва однієї із лідируючих на весняних 1990 р. парламентських виборах партії Союзу вільних демократів Габор Демскі. – Дві різні проблеми: це те, що відбулося тоді, і що трапилося пізніше, коли в нас була створена політична система, яка відповідала сподіванням Радянського Союзу. Створена система була антидемократичною. Але неправильно безпосередньо зв’язувати це з 4 квітня” [7].

У результаті всенародних березнево-квітневих 1990 р. парламентських виборів УСП мирно поступилася владою опозиції. Напередодні виборів депутати провели останню сесію Держзборів, обраних на багатомандатній основі ще в червні 1985 р., підвели підсумки діяльності за 5 років.

З 1985 по 1988 рік було прийнято 44 закони. Після 1988 р. і до останньої сесії (березень 1990 р.) – 100 [11]. Тому не варто, ще раз слід підкреслити, недооцінювати роль соціалістів у реформуванні системи. Вони створили законодавчу базу багатопартійності, парламентської демократії, правової держави, ринкової економіки, їх внесок у перехід від тоталітаризму до демократії і свободи безсумнівний, заслуга “старої гвардії” перед угорською історією безспірна. Виступаючи на сесії Держзборів, прем’єр-міністр М.Немет підкреслив: “Так, ми не виконали невиконаних вимог, не створили можливостей для росту матеріального

благополуччя і повної соціальної захищеності, не зняли напруженостей, які нагромадилися за останні 40 років. Але ми виконали історичний наказ часу, а в певному сенсі зробили більше, ніж від нас очікували... Ми змінили модель суспільства, нам удалося довести, що шлях конструктивної революції можливий, і створити гарантії її розвитку" [13] (виділене нами – І. П.). Прем'єр-міністр висловив сподівання на те, що: "В майбутньому країною будуть управляти правопорядок, законність і справжня демократія" [13]. Гімчасовий президент республіки М. Сюреш все ж застеріг про небезпеку історичного тупика: якщо нині відкинтий лад буде замінений на інший, чимось схожий, на іншу диктатуру [13].

Остання сесія Держзборів, обраних у 1985 р., була в багатьох відношеннях символічною. Депутати зі змішаними почуттями покидали Купольний зал Будинку країни (так називають свій парламент угорці): багато що їм вдалося зробити, але ще більше проблем залишалось. Їх вирішення – вже турбота і невідкладне завдання депутатів парламенту нового скликання, обраних на вільних всенародних виборах 1990 р. від партій колишньої опозиції. Червона зірка над зовнішнім обводом Будинку країни була знята – під тривалим і непростим періодом угорської історії, "епоху Кадара", була підведена риска.

Уряд Й. Анталла енергійно взявся за вирішення невідкладних завдань. У червні 1990 р. він розпочав підготовку до введення з 1991 р. нових систем нарахування заробітної плати, оподаткування, дотацій і мит. Станом на 12 липня 1990 р. було відмінено 900 різних юридичних правил, які давно застаріли, часто суперечили одне одному, заплутали діловодство, стали оковами для підприємств, кооперативів, приватних підприємців. Загалом для переходу до ринку, за експертними оцінками, необхідно було вилучити в чотири рази більше непотрібних документів [2].

Уряд вступив у переговори з Міжнародним банком платежів, МВФ, Всесвітнім банком і міністерством фінансів США, щоб за їх допомогою створити фінансовий резерв, необхідний для переходу до ринку. Угорські спеціалісти вважали, що ринкова економіка автоматично гарантуватиме фінансову рівновагу, створить передумови конвертованості форинта [4].

Однак, як зазначали угорські газети, в перші 50 із 100 днів, відведених парламентом для подолання найзлободенніших проблем, було зроблено мало. Напруженість у суспільстві не спадала.

Виконуючи умови угод з міжнародними фінансовими організаціями, уряд взявся в першу чергу за вирішення проблеми дефіциту бюджету. Знизити його він мав намір за рахунок втілення в життя схваленого парламентом пакета заходів нових надходжень, перш за все чергового різкого підвищення цін. У липні 1990 р. ціни були підвищені на бензин на 25%,

вугілля і кокс – 35-40%, майже в цих же межах – на газ, у середньому на 26% подорожчала електроенергія (в містах на 40%) [12]

На 2,6 млрд. форинтів були скорочені дотації на експорт продукції аграрного сектора, вилучено частину засобів із фондів технічного розвитку, знято пільги на певні види підприємницької діяльності, підвищено деякі платежі на державних підприємствах. На 250% були підвищені тарифи на міжнародні повітряні і у 8-10 разів на залізничні перевезення [12]. З 1 липня 1990 р. значно піднято вартість квитків на міжнародні пасажирські поїзди, які прямували в країні – члени РЕВ: НДР приблизно в три рази, в Польщу, Румунію, Болгарію, Чехословаччину в середньому на 40%. Підвищення цін на міжнародні залізничні перевезення генеральна дирекція угорських державних залізниць пояснила “створенням німецького валютного союзу, а також відміною угод про карбованцеві розрахунки між країнами – членами РЕВ” [5].

Держава остаточно відмовилася від попередньої житлової політики і перестала будувати квартири, а квартири, передані у власність муніципалітетів, були перетворені в предмет купівлі-продажу [14].

Жорсткі заходи уряду, спрямовані на впорядкування бюджетного дефіциту, поліпшення фінансового становища, боляче вдарили по життєвому рівню угорців. Внаслідок чергового “пограбування кишень” споживача відбулося зубожіння, насамперед, середніх прошарків, багатодітних сімей. Вартість життя зросла буквально на очах. Якщо в березні 1990 р. прожитковий мінімум становив 4 700 [10], то на початок серпня – 5 600 форинтів [14]. У той же час середня зарплата – 7-8 тис. форинтів. Сім'я, де працювали чоловік і дружина, як правило, одержувала 16-18 тис. форинтів. У сім'ї з двома дітьми на кожного члена припадала мізерна сума – по 3-4,5 тис. форинтів. Становище трохи поліпшувала надбавка на дітей. На кожну дитину держава відпускала 1720 форинтів. 5-6 тис. форинтів – це відносно солідна сума, але і вона ставала незначною, якщо доводилося платити за світло, газ, паливо [14].

Майже один мільйон угорських громадян (10% від їх загальної кількості), тобто мало не 20% усіх платників податків, опинилися за межею бідності – їх доход становив менше мінімального рівня в 5,5 тис. форинтів на рік, визначеного законом. Ще 1-1,5 мільйона (10-15%) громадян наближалися до цього рівня [14]. Щоб звести кінці з кінцями, частина угорців стала гірше харчуватись і одягатись, змушена купувати вживаний одяг, переоцінені речі. В сім'ях робітників і тих, хто жив на зарплату, стали споживати більше мучних виробів, “домашньої лапші, картоплі, менше фруктів. Є робітничі сім'ї, причому сім'ї, в яких добре працюють всі, однак м'ясо буває на столі тільки в неділю” [10].

У багатьох не вистачало грошей не тільки на харчі, але й на оплату квартири, води, газу, світла. Вони підійшли до того краю, за яким починаються злидні. Не рятувало те, що в липні 1990 р. були підвишені надбавки на кожну дитину в сім'ї на 100 форинтів і на 300 форинтів пенсії – інфляція замість запланованих 17-20% склала 35% і продовжувала зростати [14].

На Біржах праці зареєструвалось 61 тис. (за іншими даними 69 тис.) безробітних, більше 100 тис. угорців втратили дах над головою, стали бездомними. Окремі літні люди, зокрема й пристойно одягнені, змушені копатись у смітникових баках, відбирати більш чи менш придатні для їжі харчові покидьки. І в цей же час у магазинах, за свідченням угорського продавця, тепер пропадало більше нереалізованого хліба, молока [14] – продуктів першої необхідності.

На соціальному дні опинилися некваліфіковані робітники, інваліди, безробітні, “професійні жебраки”. “Старі й молоді, угорці й цигани, розлучені, вдівці, одинокі, вічно п'яні...”. Їх гардероб: запасний костюм, одна-дві пари взуття, пара сорочок. У інших – весь “гардероб” на собі. Серед них – “благополучні” пенсіонери, які отримують мінімальну пенсію в 5 тис. форинтів. Цього вистачає на харчі, але замало, щоб “зняти” ще й кут.

Знедолені, загорнувшись у ковдри, порвані пледи, ночували у підземних переходах, біля квиткових кас на вокзалах, у палатках напроти парламенту, а ті, хто спроможний заплатити двадцять форинтів, у нічліжках. Одну з них, що знаходилась на вулиці Добозі, відвідав власкор газети “Правда” в Угорщині В.Герасимов і описав її так: “145 залізних ліжок у два поверхи, залізні шафки, буржуйки біля обшарпаних стін. В одній кімнаті взагалі нема ліжок, тільки дерев'яні стільці, лава, і ті бувають забиті людьми кожної ночі” [14].

У угорців, як твердить власкор “Правди”, є прислів'я: “Бідність не порок”. Бідність була і при Хорті, до війни (Другої світової. – *І.П.*). Угорщину навіть називали країною “трьох мільйонів жебраків”. Обездолених і жебраків можна зустріти і в країнах Заходу: в економічно розвинутій, доглянутій Австрії вони ночують у парках у порваній одежі, з підв'язаними підшвами черевиків; у Мадриді, в центрі іспанської столиці жебраки і бездомні розташовуються на нічліг у підвороттях, “розстеливши” зламані картонні коробки. Але бідність – це порок тих державних систем, які призводять до неї, не позбавляють, а навіть зрощують її [14].

У той же час магазини були заповнені товарами – від зубної пасти до 30-40 сортів ковбасних виробів, високоякісних нових марок телевізорів угорського і зарубіжного (японського, німецького) виробництва, багатьох інших імпортованих виробів. У деяких магазинах продавалися тільки імпортовані товари у широкому виборі – відеомагнітофони, фототехніка і т.д. Вони,

звичайно, мали свого споживача. У 1989-1990 фінансовому році, як свідчать дані податково-фінансового контролю управління УР, помітно зросла кількість осіб із високими доходами: більше 54 тис. чол. мали щорічний дохід понад 500 тис. форинтів – це в чотири рази більше, ніж у 1988 р. [4].

Частка людей з високими заробітками складала 10-15% – 1-1,5 млн. чол. Високі доходи були у службовців держапарату, керівників підприємств і організаторів виробництва, управлінців, менеджерів, торговців, зовнішньоторговців, дослідників і розробників нової продукції, вчених. Серед них, звичайно, були й підприємці – власники приватних заводів, фабрик, автомайстерень, ресторанів, пансіонатів і різні махінатори, спекулянти землею. Дехто з них мав власності на суму до мільярда форинтів [11; 15].

Зростання нерівномірності у доходах, полюсність і контраст були характерними рисами угорської дійсності початку 90-х. Бідні ставали ще біднішими, а багаті – ще багатшими. У когось з'явилась іноземна валюта, а хтось став у чергу за безплатним супом, відкрились їдальні для знедолених.

(Далі буде)

1. Будапешт // Правда. – 1990. – 24 юлія.
2. В джунглях інструкцій // Правда. – 1990. – 12 юлія.
3. Венгрія // Правда. – 1990. – 22 юнія.
4. Венгрія // Правда. – 1990. – 29 юнія.
5. Венгрія // Правда. – 1990. – 2 юлія.
6. Венгрія // Правда. – 1990. – 7 августя.
7. Герасимов В. Алые ленты на пилотках // Правда. – 1990. – 4 апреля.
8. Его же. Вновь "круглый стол" // Правда. – 1990. – 6 февраля.
9. Его же. "Диктатура варварства"? // Правда. – 1990. – 28 марта.
10. Его же. Как быть дальше // Правда. – 1990. – 9 марта.
11. Его же. Памятник перенесён в музей // Правда. – 1990. – 16 марта.
12. Его же. Пиррова победа // Правда. – 1990. – 15 августя.
13. Его же. По парламентской лестнице вниз // Правда. – 1990. – 13 марта.
14. Его же. По разряду бедности // Правда. – 1990. – 7 августя.
15. Его же. Придут ли к урнам избиратели // Правда. – 1990. – 14 октябрю.

Pendzey I.

SOCIAL-ECONOMIC AND POLITICAL TRANSFORMATIONS IN HUNGARY
(1988-1990)

The article is a continuation of a series of the publications devoted to social-economic and political transformations in Hungary (1988-1990). In the article the J. Antalla government's "The Program of national revival" are analysed, legislative activity of the Hungarian parliament in July, 1990 and role of the foreign capital in economy of Hungary are described.